

TEPPO ESKELINEN

Taloustieteen normatiivisuus ja hyvinvoinnin tulkinnat

”Talouden ongelma” esiintyy yleensä tarpeena suhteuttaa toisiinsa taloudelliset ja eettiset tekijät, jotka näyttävät keskenään ristiriitaisina. Taustalla on niin sanotun positiivisen taloustieteen itseymmärrys, jonka mukaan taloustiede on eräänlaista ”eksaktia yhteiskuntatiedettä” eikä se täten nojaa normatiiviseen teoriaan. Kuitenkin myös valtavirtainen taloustiede sisältää normatiivisia lähtökohtia. Ne ovat näkyvillä erityisesti tehokkuuden tai optimaalisuuden ja hyvinvoinnin käsitteissä. Mikäli taloustieteen normatiivinen perusta otetaan vakavasti, tulisi taloustieteeseen sisältyä myös käsitys talouden rajoista. Talouden ja etiikan vastakkainasettelu on siis osittain keinotekoisia.

Normatiivisuus on monitulkintainen käsite, joten on syytä aloittaa sen merkityksistä. Normatiivisuudella tarkoitetaan ensinnäkin hyvään tai toivottavaan viittaavia käsityksiä, toiseksi havaintoja siitä, mitä pidetään hyvänä, ja kolmanneksi sitä, mitä käsityksiä hyvästä jonkin instituution toiminta edellyttää¹. Viimeinen kysymys on valtavirtaiselle taloustieteelle² olennainen, koska markkinoiden toiminta edellyttää muun muassa luottamukseen ja hyväntahtoisuuteen liittyviä käsityksiä, joita ilman valvontakustannukset kaataisivat koko järjestelmän³. Taloustieteen normatiivisuuden tutkimisen kannalta olennaisempia ovat kuitenkin kaksi ensimmäistä. Taloustiede nimittäin erottaa ne jyrkästi: itseymmärryksensä mukaan taloustiede käsittelee *havaintoja* siitä, minkälaisia asioita ihmiset pitävät toivottavina, mutta ei esitä varsinaisia väitteitä minkään asian tilan toivottavuudesta.

Taloustiede esiintyykin täysin arvovapaana tieteenä, joka ainoastaan kuvaa tosiasioita. Matemaattisen luonteensa vuoksi taloustieteen itseymmärrykseen kuuluu, että se on huomattavasti ”eksaktimpaa” ja ”positiivisempaa” tiedettä kuin yhteiskuntatieteet yleensä. Tästä lähtökohdasta ei ehkä olekaan yllättävää, että talouden asiantuntijat tai sellaisena esiintyvät esittävät jatkuvasti vaatimuksia, jotka nojaavat niin sanottuihin talouden lainalaisuuksiin. Kun yhä useampia päätöksiä tehdään ”talouden lainalaisuuksien” sanelemana eikä niinkään perinteisen demokraattisen tapahtumakulun logiikalla, voi talouden usein hyvästä syystä katsoa kaventavan demokratian alaa⁴. Talouden lainalaisuuksien nimissä esitetään tehtäväksi huomattava määrä verotukseen, investointeihin, työntekoon ja vastaaviin liittyviä toimia, jotka ovat luonteeltaan selvästi poliittisia⁵. Esimerkiksi tulonsiirtojen heikentämistä saatetaan vaatia työvoiman tarjonnan ylläpitämisen nimissä, raskaampaa työelämään ja työntekijöiden joustavuutta tuottavuuden kasvun ni-

missä, tuloerojen kasvua kannustimien nimissä, tai epäoikeudenmukaiselta tuntuvaa veropolitiikkaa liikkuvien kohteiden verottamisen vaikeuden nimissä.

Vaikka asiantuntijoiden puheissa nämä vaatimukset esiintyvät varsin yhteneväisinä ”talouden vaatimuksina”, kokee merkittävä osa kansalaisista ne seurauksiltaan kielteisinä ja hyvinvointia heikentävinä. Niinpä ainakin populaarissa puheessa päädytään herkästi vastustamaan yleisesti ”taloutta” tai ”talouden vaatimuksia”, kun ne tulkitaan yksinäisinä ja hyvinvoinnin vastaisina.

Toki voidaan väittää, että yllä on kuvattu vain taloustieteen ja talouspolitiikan ero: taloustiede on eksaktia tiedettä ja talouspolitiikka normatiivista yhteiskunnallista ohjausta ja hallinnointia. Kyky määritellä ”taloudelliset vaatimukset” liittyisi näin ollen poliittisten asemien ja relevanttien asiantuntija-asemien hallintaan.

Totta onkin, että esimerkiksi taloustieteellisiin ennustuksiin ja malleihin lisätään usein poliittisessa tulkinnassa jälkikäteen suositulottuvuus. Kuitenkin myös positiiviseksi itsensä ymmärtävä taloustiede selvästi tuottaa yhteiskunnallisia suosituksia. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, ettei taloustiede koskaan voi olla niin arvovapaata kuin se haluaisi⁶. Taloustieteeseen sisältyy väistämättä normatiivisia käsitteitä, kuten hyvinvointi ja optimaalisuus. Käsitteet on vain tapana määritellä niin, että niiden normatiivisuus kiistetään. On esimerkiksi tyypillistä sitoutua talouskasvun toivottavuuteen, mutta sanoa talouskasvun olevan normatiivisesti neutraali käsite. Taloudellisiin käsitteisiin liittyvien sitoumusten esiintuominen on tärkeää siksi, että tällöin voidaan tehdä arvioita eri sitoumusten toivottavuudesta. Tämä vähentää tarvetta vastustaa yleisesti ”taloutta” tai esittää ”talouden” ja etiikan olevan lähtökohteisesti vastakkaisia⁷. Taloustiede nojaa etiikan teoriaan, mutta voidaan aina keskustella, tulisiko tätä eettistä teoriaa korjata.

Voidaan myös kysyä, onko metodologisesti yksinäisenä kuvattu taloustiede itsessään mielekäs tutkimus-

kohde ja ovatko taloustiedettä koskevat yleiset väittämät mielekkäitä. Esimerkiksi niin sanotun heterodoksisen taloustieteen suuntaukset tuottavat hyvin erilaisia kuvauksia taloudesta ja myös nojaavat eri normatiivisiin taustaoletuksiin kuin valtavirtainen taloustiede⁸. Rajausta valtavirran taloustieteeseen voidaan kuitenkin perustella sillä, että yhteiskuntatieteeksi taloustiede on ollut viime vuosina harvinaisen yksinäistä: valtavirtainen tai uusklassinen taloustiede selvästi hallitsee opetusta, julkaisuja ja muita instituutioita. Jos halutaan ymmärtää ilmiöitä, joissa ”talous” tuottaa yhteiskunnallisia toimintasuosituksia, on syytä tarkastella nimenomaan tätä taloustieteen vaikutusvaltaisinta ydintä.

Poliittisesta taloustieteestä positiiviseen taloustieteeseen

Ajatus positiivisesta taloustieteestä ei ole taloustieteen alkuperäisen tai historiallisen idean mukainen. Taloustiede syntyi pikemminkin normatiivisena tieteenä. Yleinen tapa oli puhua poliittisesta taloustieteestä. Esimerkiksi moraalifilosofian professori Adam Smithille ajatus positiivisesta taloustieteestä olisi varmasti ollut hyvin vieras. Taloustiede oli syntyessään ennen kaikkea yhteiskuntatiedettä, jonka kiinnostuksen kohteita olivat esimerkiksi varallisuus, työnjako ja arvon ongelma. Poliittinen taloustiede tuotti normatiivista teoriaa siitä, mikä on hyvää tai arvokasta. Nykyisin hallitsevaan positiiviseen taloustieteeseen kuuluu ajatus taloustieteestä normatiivisena korkeintaan muodollisessa mielessä, eli teoriana siitä, miten (tässä tapauksessa subjektiivisista arvostuksista muodostuva) hyvä saadaan selville⁹.

Tätä eroa voi kuvata Amartya Senin sanoin taloustieteen ”eettisen perinteen” ja ”insinööriperinteen” välisenä erona. Eettisen teorian ilmaisuja löytyy jo Aristoteleelta. Hänen teoriassaan politiikka on niin sanottu kattotiede, jolle muut tieteet taloustiedettä myöten ovat alisteisia. Koska talouden on tarkoitus palvella ihmisten hyvää elämää, sillä on ainoastaan välineellinen rooli suhteessa etiikkaan ja politiikkaan¹⁰.

Senin mukaan näitä traditioita erottaa kaksi olennaista kysymystä. Ensimmäinen koskee ihmisten motivaatioita. Positiivinen taloustiede olettaa ihmiset puhtaasti omaa etuaan maksimoiviksi. Senin mukaan ei kuitenkaan voida olettaa, etteikö eettinen kysymys ”miten minun tulisi elää” ohjaisi ihmisiä myös taloudellisissa suhteissa. Vielä Adam Smithille tämä oli keskeinen huomio. Toinen kysymys koskee niitä kriteereitä, joilla saavutuksia arvioidaan. Hyväksytäänkö normatiiviset kriteerit vai tyydytäänkö muodollisiin teorioihin? Esimerkiksi toiminnan tehokkuus on määritelmän tasolla (resurssien tehokkaana käyttönä) muodollinen käsite, mutta se saa normatiivisen sisällön heti, kun sitä tarkastellaan suhteessa toivottuun päämäärään.

Vaikka käänne positiiviseen taloustieteeseen oli hidas kehityskulku, sen tiettyjä ydinkohtia voidaan paikantaa. Keskeinen tapahtuma oli niin sanottu *marginalistinen* vallankumous. Sen myötä taloustiede keskittyi hyvin

pienien markkinamuutosten matemaattiseen analyysiin ja jätti huomioimatta yhteiskunnallisen taustakehikon, kuten palkkatason tai maapallon resurssien käytön.

Ennen kaikkea marginalistiseen tutkimusotteeseen kuuluu ajatus, että hyötyä (*utility*) voidaan saada vain kulutustapahtumassa. Tutkimus kohdistuu tuotantopäätöksiin, joiden ajatellaan heijastavan kuluttajien preferenssijärjestysten¹¹ muutoksia ja ennen kaikkea heidän haluaan maksaa lisähinta (marginaalihinta) tuotteen sellaisista ominaisuuksista, joita muilla tuotteilla ei ole¹². Tutkimus keskittyy tällöin havainnoimaan, miten kuluttajat ilmaisevat ostohaluna arvostustaan joillekin tuotteiden lisäominaisuuksille. Marginalismi tuottaa vain vähän varsinaisia suosituksia, mutta tyypistää taloustieteen kysymyksenasettelun täsmälliseksi pienten¹³ preferenssimuutosten analyysiksi.

Hyötyvertailut ja optimointi

Normatiivisesti kiinnostavin taloustieteen kentällä tapahtunut metodologinen käänne liittyy kysymykseen preferenssien välisten (hyöty)vertailujen mahdollisuudesta. Perinteinen poliittinen taloustiede lähti benthamilaisesta utilitarismin tulkinnasta, jonka mukaan tekojen oikeutuksen lähtökohtana on onnellisuuden tai hyvinvoinnin maksimoiminen¹⁴. Tällöin voitiin esimerkiksi esittää, että lisätulo köyhälle tuottaa enemmän kokonaisuhyvinvointia kuin samansuuruinen lisätulo rikkaalle (koska tulonlisäys tuottaa köyhälle enemmän hyvinvointia). Välttämättömänä edellytyksenä oli kuitenkin, että ihmisten preferenssit ovat vertailtavissa; muutenhan idea hyödyn maksimoinnista yllä kuvatussa mielessä on järjetön.

Valtavirtaisen taloustieteen syntyyn sen sijaan vaikutti ajatus, että ihmisten preferenssit *eivät* ole keskenään vertailukelpoisia tai yhteismitallisia. Jos tämä ajatus hyväksytään, voidaan talouden hyvinvointivaikutuksia tutkia lähinnä markkinoilla tapahtuvien preferenssien ilmaisujen kautta. Keskeinen teksti tässä käänteessä oli Lionel Robbinsin kirjoitus vuodelta 1935¹⁵. Ajatus valtavirtaistui niin tehokkaasti, ettei sen käänteentekevyyttä helposti enää hahmota. Robbinsin lisäksi esimerkiksi John Hicks ja Nicholas Kaldor vaikuttivat tähän käänteeseen irrottamalla teorioissaan markkinat ja hyvinvoinnin toisistaan¹⁶.

Robbins lähti siitä, että preferenssit eivät ole keskenään vertailukelpoisia, joten ainoa tapa asettaa preferenssejä vertailuun on kysyntä, eli ihmisten markkinoilla ilmaisema halu saada jokin tuote tai maksaa jostain tuotteesta enemmän kuin toisesta¹⁷. Näin taloustieteen tehtäväksi jäi vain vertailla ilmaistuja preferenssejä, joiden ajateltiin näkyvän markkinatransaktioina (osto- ja myyntitapahtumina). Taloustiede on näin ajateltuna tiedettä tilanteista, joissa täysin atomististen ja itseriittoisten subjektien yhteismitattomat preferenssijärjestykset ”neuvottelevat” käyttäen osto- ja myyntihalua preferenssijärjestysten ilmaisemiseen. Subjektit ovat toki vain teoriassa *täysin* itseriittoisia. Olennaista on, että yhteiskunnallisia tekijöitä ei pidetä preferenssien muodostumisen tai yleisemmin teorian kannalta merkittävänä. Tätä neuvottelun

”Seurauksena on haluttomuus puhua talouden hyvästä taloustieteen termein.”

tilaa kutsutaan markkinoiksi, ja taloustieteen tavoitteena on tutkia markkinoiden piirteitä, jotka aikaansaavat preferenssijärjestysten optimaalisen tai alioptimaalisen toteutumisen. Oletuksena on, että mahdollisimman vapaasti toimivat markkinat tuottavat optimaalisia tilanteita.

Vapaat markkinat tarkoittavat ensinnäkin markkinoita, jotka ovat idealisoitujen markkinoiden mallin mukaiset. Tällöin oletetaan, että markkinoille saapumiselle tai markkinoilta lähtemiselle ei ole esteitä, hinta ja muu informaatio on vapaasti kaikkien saatavilla ja että toimijoiden koko ei vaikuta kilpailuasemaan. Toiseksi vapaiden markkinoiden tulee olla poliittisesti mahdollisimman häiriöttömät. Tämä tarkoittaa *vaatimusta* mukautua ideaalimalliin ja saavuttaa halutut tehokkuustavoitteet. Taloustieteen sisällä on erimielisyyttä siitä, missä määrin esimerkiksi kartellien ja sisäpiirikauppojen kiellon kaltaiset valtiolliset interventiot ovat suotavia ideaalimallin ylläpitämiseksi. Yhteistä eri osapuolille on kuitenkin sitoutuminen ideaalimalliin itseensä (vaikka voidaan hyvin myös esittää, että usein poliittisesti toivotavinta on juuri ideaalimallia vastaan toimiminen¹⁸).

Kyseessä on metodologinen käänne, joka kohdistuu myös taloustieteen normatiiviseen perustaan. Nykyisessä utilitarismin tulkinnassaan taloustiede torjuu alkupe-
räisen (benthamilaisen) utilitarismin eli yksilöiden preferenssien vertailun mahdollisuutta edellyttävän ajatuksen suurimmasta mahdollisesta hyödystä suurimmalle mahdolliselle ihmisjoukolla. Tämä ei kuitenkaan poista taloustieteen normatiivisuutta.¹⁹ Tavoitteena on edelleen

ihmisten hyvinvoinnin tai onnellisuuden maksimointi. Enää ei kuitenkaan vedota hyvinvoinnin jaettuihin edellytyksiin vaan siihen, että jokainen tuntee oman hyvinvointinsa edellytykset parhaiten. Jokaisella ihmisellä ajatellaan olevan mielessään täydellinen lista preferenssiensä järjestyksestä, ja täydellisillä markkinoilla näiden ajatellaan toteutuvan optimaalisesti.

Keskeisin tapa puhua optimaalisuudesta taloustieteessä on pareto-optimaalisuuden käsite. Pareto-optimaaliset tilanteet ovat tapauksia, joissa yhdenkään henkilön asemaa ei voi parantaa heikentämättä jonkun toisen asemaa²⁰. Taloustieteen itsemääritely tehtävä on etsiä tällaisia tilanteita. Irene van Staveren onkin kutsunut Robbinsin jälkeisen taloustieteen ideaa ”vahvan vahingoittamattomuusperiaatteen” soveltamiseksi²¹. Sen mukaan kenenkään asemaa ei saa heikentää kokonaishyvinvoinnin nimissä. Vaikka politiikassa on toki välttämätöntä vaikuttaa resurssien jakaumiin, taloustiede on omaksumun vahvan vahingoittamattomuusperiaatteen ja näkemys, ettei taloustieteen tehtävä ole ottaa kantaa resurssien jakoon muuten kuin suhteessa optimaalisuuteen tai sen puutteeseen. Seurauksena on haluttomuus puhua talouden hyvästä taloustieteen termein.

Pareto-periaate näennäisesti kieltää taloustieteen normatiivisen sidonnaisuuden, koska se selittää, miksi varsinaisia normatiivisia kannanottoja ei tulisi tehdä (optimaalisuutta ei tällöin lasketa normatiiviseksi käsitteeksi). Taloustieteen tehtäväksi ymmärretään erilaisten pareto-optimaalisten tilanteiden paikantaminen. Näitä tilan-

”Talouden kasvu esiintyy näin taloustieteessä jonkinlaisena eettisesti neutraalina hyvänä.”

teita on (loogisesti ottaen, mahdollisissa maailmoissa) äärettömän paljon. Kaikki pareto-optimaaliset jakaumat eivät kuitenkaan ole toivottavia. Amartya Senin sanoin ”[...] tilanteet voivat olla täydellisen optimaalisia ja täydellisen vastenmielisiä.”²² Esimerkiksi tulonjako voi olla niissä hyvinkin epätasainen. Taloustiede pitäytyy ottamasta kantaa näiden eri tilanteiden toivottavuuteen ja jättää normatiiviset kannanotot politiikan ja etiikan tutkimuksen tehtäväksi. Näin pareto-optimalisuus saattaa vaikuttaa vain tekniseltä käsitteeltä, jossa pitäydytään normatiivisen puheen ulkopuolella. Tämä epäilemättä vahvistaa taloustieteen ”positiivista” itseymmärrystä.

Kaikkien tässä mainittujen taloustieteen tutkimusotteiden ja normatiivisten ideoiden taustalla on myös voimakkaan individualistinen metodologia. Robbins ja marginalistit lähtevät siitä, että markkinat ovat yksilöiden preferenssien ilmausten ja neuvottelun summa. Pareto-optimalisuuden lähtökohta on sama. Ymmärrys yhteiskunnallisesta tavoitteenasettelusta perustuu siis yksinomaan yksilöiden (ja muiden markkinatoimijoiden) itselleen asettamiin tavoitteisiin.

Arvovapaan taloustieteen kritiikki

Lähtökohta, jonka mukaan on etsittävä pareto-optimaalisia tilanteita ja pyrittävä mahdollisimman suureen preferenssijärjestysten tyydytykseen, on johtanut siihen, että talouden keskeiseksi ”hyväksi” on määritetty talouden kasvu, tyypillisesti BKT:lla mitattuna. Suurin osa talous-

poliittisesta argumentaatiosta nojaa myös BKT:n kasvuun eräänlaisena itsestään selvänä hyvänä, jonka tavoitteluun etsitään sopivia keinoja. Vaikka BKT mittaakin tyypillisesti tuotantoa eikä kulutusta²³, sen ajatellaan yleensä olevan riittävän hyvä kuvaus taloudellisten transaktioiden kasvusta, jonka siis katsotaan johtavan hyvinvoinnin kasvuun. Talouden kasvu esiintyy näin taloustieteessä jonkinlaisena eettisesti neutraalina hyvänä, joka mahdollistaa (ennalta määrittelemättömien) subjektiivisten preferenssien mahdollisimman suuren tyydyttymisen. Tätä käsitystä vastaan voidaan esittää kolmenlaista kritiikkiä.

Ensimmäiseksi on huomattava, että taloustiede nojaa tosiasiaassa muihinkin normatiivisiin ideoihin kuin preferenssien tyydytykseen. Taloustieteessä pidetään hyvänä esimerkiksi valinnanvapautta. Tämän sitoumuksen normatiivisuus jää kuitenkin huomioimatta, koska taloustieteessä oletetaan lähtökohtaisesti, että markkinoilla tehdyt valinnat ovat vapaita. Tästä syystä taloustieteellä on vaikeuksia käsitellä valinnanvapautta heikentäviä asetelmia, joita seuraa esimerkiksi yritysten keskittymisestä. Monet muutkin taloustieteen käsitteet, kuten vaikkapa ”tasapaino”, ovat normatiivisesti latautuneita²⁵. Usklassisessa taloustieteessä lähdetään siitä, että talouden dynamiikka syntyy pyrkimyksestä kohti tasapainotilaa, ja tätä tasapainotilaa (esimerkiksi kysynnän ja tarjonnan tasapainoa) pidetään itsessään toivottavana.

Toiseksi talouden kasvu ja hyvinvoinnin lisääntyminen eivät ole yhtä suorassa suhteessa kuin teoria antaa ymmärtää. Talouskasvu ei ensinnäkään automaattisesti

tarkoita kulutusmahdollisuuksien kasvua. Tähän on yksinkertainen syy: kasvu voi kanavoitua voittoihin palkkojen sijaan. Tämän huomioiden talouden kasvu voidaan kuitenkin tulkita preferenssien tyydyttymisen kasvun välttämättömäksi, joskaan ei riittäväksi, ehdoksi: jos preferenssien tyydyttymistä halutaan lisätä, tarvitaan *ainakin* talouden kasvua.

Talouden kasvun ja hyvinvoinnin lisääntymisen kytköstä on kuitenkin syytä epäillä myös talouden kasvun luonteen vuoksi. Talous voi kasvaa paitsi tuleamalla tuotavammaksi, myös synnyttämällä uusia markkinavaihtoon alueita. Tyypillinen esimerkki on julkisen terveystalouden yksityistäminen. Tällöin talous kasvaa markkinoilla myytävien palveluiden arvon noustessa, mutta on epäselvää, tulevatko ihmisten preferenssit paremmin tyydytetyiksi. Olennaista on huomata, että kaikki hyvinvoinnin kannalta keskeiset tekijät eivät koskaan voi olla talouden sisällä. Siksi talouskasvu voi merkitä paitsi preferenssien parempaa tyydytystä, myös talouden kulttuurista laajenemista, joka taas saattaa heikentää hyvinvointia. Monet ihmisten preferenssit liittyvät nimittäin asioihin, joita ei voi hankkia markkinoilta. Ei ole esimerkiksi mitään erityistä hyvinvointiin liittyvää syytä erottaa veronmaksuhaluna ilmaistua preferenssiä markkinoilla ilmaistuista preferensseistä.

Ihmiset eivät myöskään välttämättä ole tietoisia omista preferensseistään tai keinoista niiden saavuttamiseksi. Heillä voi olla itselleen vahingollisia preferenssejä tai sekaannusta lyhyen ja pitkän aikavälin preferenssien järjestyksestä (kuivan kauden jälkeen sortuva alkoholisti on tyypillinen esimerkki molemmista)²⁶. Ihmisillä voi olla myös väärinkäsityksiä keinoista, joilla he saavuttavat haluamansa tavoitteet. Lisäksi joidenkin ostopäätösten voi ajatella liittyvän pikemminkin yhteiskunnassa toimimisen edellytyksiin kuin varsinaiseen preferenssien ilmaisuun. On epäselvää, onko vaikkapa matkapuhelimen ostaminen preferenssin ilmaisu vai yksinkertaisesti edellytys nyky-yhteiskunnassa toimimiselle.²⁷ Kulutuksen kasvun ja hyvinvoinnin ei näin ollen voi olettaa olevan suorassa kytköksessä. Lopulta hyvinvoinnin preferenssiteoria on vain yksi hyvinvoinnin teoria, ja siinä on selvästi ongelmansa²⁸.

Kolmanneksi hyvinvoinnin tekijät eivät tosiasiaassa ole yhtä subjektiivisia ja yhteismitattomia kuin taloustieteessä oletetaan. Tiettyjä preferenssejä voidaan pitää jaettuina, ainakin jos tehdään samantyyppinen rationaalisuusvaraus kuin John Rawls, joka määrittelee perushyvät (*primary goods*) asioiksi, joita ”[...] jokaisen *rationalisen* ihmisen voi olettaa haluavan riippumatta siitä, mitä muuta hän haluaa.”²⁹ Rawls lähtee myös siitä, että yhteiskunnan on tavalla tai toisella huolehdittava, että perushyvät tulevat yleisesti kaikkien saataville. Tämä on pareto-logiikan vastainen ajatustapa (vaikka Rawls kannattaakin pareto-logiikan soveltamista perushyvä ylittäviin jakoihin). Rawlsin mukaan tilanteessa, jossa ihminen ei saavuta perushyviä, on lähtökohtaisesti oikeutettua varmistaa niiden saaminen, vaikka se merkitsisi jonkun toisen aseman heikkenemistä³⁰.

Rawls perustelee käsitystään ennen kaikkea poliittisen oikeudenmukaisuuden idealla. Sen mukaan ihmisille on sallittava erilaiset arvo- ja elämäntapavalinnat, mutta samalla on tunnustettava tiettyjen perushyvien alue. Nämä perushyvät ovat subjektiivisista tekijöistä riippumattomia ja poliittisesti ensisijaisia.³¹ Rawlsin mukaan ”[...] samaa perushyvien mittaria tulee käyttää kaikkien ihmisten sosiaalisten tilanteiden vertailuun. Tämän mittarin avulla määritellään oikeudenmukaisuuden kysymysten intersubjektiivisen vertailun [*sic*] julkinen perusta.”³² Rawls siis vastustaa taloustieteellistä metodologiaa: mittariksi tulee ottaa perushyvät, jotka nimenomaan ovat vertailtavissa.

Hyvinvoinnin tekijöiden subjektiivisen tulkinnan pätevyyttä rajoittaa myös se, että yhteisölliset tavoitteet voivat olla yksilöllisiä tavoitteita tärkeämpiä, myös yksilöiden näkökulmasta³³. Yksilöt saattavat arvostaa asioita, joita he eivät pysty saavuttamaan yksin, kuten tiettyjä yhteiskunnallisia järjestelyjä – koulutus, demokratia, julkinen infrastruktuuri ja hyvinvointipalvelut keskeisimpiä mainitakseni. Niinpä hyvinvoinnin maksimointi ei välttämättä ole yhtä kuin kaikkien yksilöiden preferenssien ilmaisuuden summa. Tämä vaatisi sitä, että kaikkia preferenssejä voitaisiin ilmaista relevantilla tavalla, eikä se aina onnistu markkinoilla.

Lähtökohtia talouden normatiivisuuden tutkimukseen

Hyvinvoinnin ilmaisulle on etsittävä subjektiivista preferenssiutilitarismia uskottavampia tapoja. Tämä vaatii tiettyjen taloustieteen lähtökohtien uudelleen määrittämistä. Ensimmäiseksi hyvinvoinnin käsite on määriteltävä uudelleen. Taloudellinen vaihto on yksi muttei ainoa keino tavoitella hyvinvointia. Se on myös alistainen muille – tärkeämmille – päämäärille. Mikäli nämä päämäärät ovat yhteisöllisiä, liittyy hyvinvoinnin tavoittelu pikemminkin politiikkaan ja yhteistyöhön kuin markkinavaihtoon. Taloudellisen vaihtoon kasvu voi myös heikentää ihmisten kykyä tyydyttää preferenssejään. Ei ole mitään erityistä syytä ajatella, että markkinavaihto olisi ensisijaista ihmisten hyvinvoinnin näkökulmasta.

Toiseksi on hyväksyttävä, että vähintään *jotkin* preferenssit ovat vertailukelpoisia. Viittaan tässä perushyvien käsitteeseen. Osa hyvinvoinnin tekijöistä seuraa suoraan ihmisyydestä. Voimme esimerkiksi verrata tarpeeksi ravintoa saavan ja liian vähän ravintoa saavan ihmisen tilanteita ilman viittauksia puhtaasti subjektiivisiin haluihin ja markkinoilla ilmaistuihin preferensseihin. Kun määritellään subjektiivisista mieltymyksistä riippumattoman hyvinvoinnin alue, tullaan samalla määritelleeksi alue, jossa hyvinvoinnin tavoittelu toimii eri logiikalla kuin preferenssiutilitarismissa.

Kolmanneksi optimaalisuuden käsitteen suhdetta hyvinvointiin on arvioitava uudelleen. Taloustieteessä optimaalisuus esiintyy aina toivottavana ja alioptimaalisuus epätoivottavana. Optimaalisuus liittyy myös resursseista saatavaan maksimaaliseen hyötyyn preferenssien tyydyt-

tämisessä. Jos ajatellaan, että jokainen ihminen on omien (ja toisten kanssa vertailukelvottomien) preferenssiensä paras asiantuntija ja preferenssit ilmaistaan aina markkinoilla, lisää kulutusmahdollisuuksien kasvu automaattisesti hyvinvointia³⁴.

Teoriassa on kaksi keskeistä ongelmaa. Ensinnäkin on huomattava, että ihmiset ovat paitsi kuluttajia myös työntekijöitä, ja työelämän kokemuksilla on luonnollisesti vaikutusta hyvinvointiin. Kun optimoinnilla viitataan resurssien käytön tehostumiseen, on syytä muistaa, että myös työvoima on tuotannollinen resurssi, ja optimointi saattaa näin ollen merkitä työolosuhteiden heikentämistä. Asiaan sisältyy myös valintoja, joiden kuvaamiseen optimoinnin käsite ei riitä: edes perustuotantotekijöiden (työ, maa, pääoma) yhtäaikainen optimointi ei ole mahdollista. Esimerkiksi optimaalisesti käytetty rahoitus saattaa johtaa helposti alioptimaalisuuteen tuotannossa. Pääomien vapauttaminen on johtanut spekulatioon ja kriisialtiuteen pikemmin kuin tuotannon optimoitumiseen³⁵.

Lisäksi resurssien käytön tehokkuus on taloustieteellisessä kehikossa turhan kapeasti ilmaistu. Periaatteessa kilpailu optimoi voimavarojen käyttöä. Esimerkiksi polkupyörien kysyntä kilpailuilla markkinoilla saa aikaan sen, että polkupyörien valmistukseen tarvittavat materiaali- ja energiapanostukset vähenevät. Huomio on kuitenkin markkinakohtainen, ja siksi ihmiset voivat hyvin samaan aikaan vähentää polkupyöräilyä ja lisätä autoilua. Näin ollen voimavarojen kokonaiskäyttö voi hyvin kasvaa samalla kuin markkinakohtainen voimavarojen käyttö tehostuu.

Olisikin parempi viitata rajallisiin resursseihin ja niistä saatavaan laajemmin ymmärretyyn hyvinvoinnin lisääntymiseen³⁶ ja alistaa puhe optimoinnista tälle tavoitteelle. Silloin optimoinnilla olisi selvästi ilmaistu normatiivinen perusta ja käsitteen käyttö olisi rajattu: vain hyvinvointia lisäävien tekijöiden optimointi on toivottavaa. Mikäli markkinavaihdon lisääntyminen vähentää hyvinvointia esimerkiksi stressin ja kiireen, ympäristön saastumisen tai julkisten palveluiden yksityistämisen myötä, markkinavaihdon optimointi ei ole hyvinvoinnin optimointia.

Neljänneksi on luovuttava täydellisten markkinoiden ideasta. Siinä ei huomioida ihmisten ja yritysten epäsymmetrisiä valtasuhteita, jotka heikentävät niiden toimintakykyä. Yritykset saattavat kokoaan hyödyntämällä rajoittaa kuluttajien aitojen valintojen mahdollisuuksia. Työntekijät voivat joutua valitsemaan pelkkien huonojen vaihtoehtojen joukosta. Myös osa mainonnasta voi olla epätiedollista ja vaikeuttaa oikeaan tietoon perustuvien kulutusvalintojen tekemistä. Toisaalta ihmisten toimintakyky lisääntyy, jos taloudessa on tehokas sosiaalisten instituutioiden verkosto³⁷. Olisi esimerkiksi hyvin raskasta, jos markkinoilla ei voisi luottaa toisiin toimijoihin ja sopimusten pitävyyteen tai valtiolliseen rahan maksuvälineenä. Tästä syystä koko yhteisön jakamat käsitykset ovat ratkaisevan tärkeitä paitsi talouden toiminnan myös talouden normatiivisen ulottuvuuden kannalta.

Viidenneksi on huomattava, että normatiivisessa analyysissä on useita tasoja. Tutkimuksen kohteena ei tule olla ainoastaan taloudellinen toiminta yksilöiden toiminnan summana vaan talous instituutioiden joukkona. Instituutiot tulee niin ikään ymmärtää laajasti. Käsitteellä viitataan paitsi formaaleihin myös kulttuurisiin instituutioihin.

Hyvinvointi ja instituutiot

Hyvinvoinnin käsitteen palauttaminen yksilöllisten preferenssien maksimointiin siis johtaa virheellisen tuntuiseen päätelmään, jonka mukaan talouskasvu välttämättä lisää hyvinvointia. Mutta mitä hyvinvoinnin voi sitten uskotavammin ajatella edellyttävän? Ensimmäisenä voidaan mainita jo aiemmin käsitellyt perushyvät. Niiden voi katsoa laajemmin tukevan inhimillistä toimintakykyä (*capability*), josta eritoten Amartya Sen on kirjoittanut³⁸. Ihmisen toimintakyvyn kannalta on välttämätöntä pystyä toimimaan fyysisesti ja sosiaalisesti sekä arvioimaan kriittisesti ympäröivää todellisuutta³⁹. Talouden kentällä toimintakyvyt liittyvät ennen kaikkea aitoihin valinnan mahdollisuuksiin, erotuksena pelkästään muodollisista vapauksista. Talouden säätämättömyys saattaa johtaa aitojen vapauksien vähenemiseen, vaikka muodolliset vapaudet lisääntyisivät ja talous kasvaisi. Tällöin esimerkiksi joidenkin ihmisryhmien mahdollisuus vaikuttaa työnsä sisältöihin tai koulutustautua itseään kiinnostavalla tavalla voi vähentyä.

On myös selvää, että useat ihmisten hyvinvoinnin kannalta ratkaisevan tärkeät tekijät tulevat talouden ulkopuolelta. Talouden kasvu voi myös uhata ja heikentää ihmisten hyvinvointia, esimerkiksi lisäämällä tulojen tarvetta tai tekemällä kilpailun työelämässä kohtuuttomaksi. Hyvinvoinnin teorian tehtävä on asettaa talous puitteisiinsa. Taloudellinen vaihto oikeuttaa itsensä hyvinvoinnin kasvulla. Kysymys kuuluu, mikä tehtävä sillä todella on hyvinvoinnin tuottamisessa? Taloustieteen ongelma on, että se olettaa talouden kasvun automaattisesti hyvinvointia kasvattavaksi tai vähintään on kykenemätön mittaamaan arvoa (ja sen tuhoutumista) talouden ulkopuolella. Jos kasvu nähtäisiin potentiaalisesti myös hyvinvointia vähentävänä, kysymys kasvun rajoista kuuluisi väistämättä taloustieteelliseen keskusteluun. Nykyisen taloustieteen ongelma on, ettei se kykene näkemään kasvua talouden alan laajentumisena, vaan ainoastaan intensiivisempänä tuotantona. Kuten todettua, talous voi kuitenkin kasvaa myös niin, että ne vaihdon tavat, jotka aikaisemmin noudattivat julkisen palvelun, talkoiden tai vapaan saatavuuden logiikkaa, muuntuvat taloudelliseksi vaihdoksi.

Talouden normatiivisen arvioinnin lähtökohtana tulee siis olla talouden vaikutukset ihmisten todelliseen hyvinvointiin ja toimintamahdollisuuksiin. On myös huomattava, että taloudessa ei ole tyypillisesti kyse yksittäisten osto- ja myyntitapahtumien joukosta vaan aikaa kestävästä (sekä virallisista että epävirallisista) instituutioista⁴⁰. Taloudellisten järjestelyjen toivottavuutta ei tule

”Riskinä on, että hyvinvointiin pyrkivä politiikka tuottaa hyvinvoinnin vastaisia lopputuloksia, kun taustalla oleva hyvinvointikäsitys on liian kapea.”

katsoa hetkellisenä tilanteena tai pysäytettynä aikana. Uskottavammin taloudessa on kyse pitkäaikaista toimintaa jäsentävistä instituutioista ja toimintatavoista. Talouden normatiivisen analyysin perustaksi pitäisikin tutkia, min-kälaisia piirteitä näissä instituutioissa halutaan korostaa ja minkä kustannuksella.

Talous voidaan määritellä taloudellisten instituutioiden jatkumoksi, jossa tiettyihin arvoihin ja uskomuksiin sitoutuneet toimijat yhdessä uusintavat ja luovat arvoja⁴¹. On siis syytä laajentaa näkökulmaa yksittäisten taloustransaktioiden tarkastelusta yhteiskunnan institutionaaliselle tasolle. Hyvinvoinnin käsite pysyy silti keskiössä: instituutioiden hyvinvointivaikutuksia on syytä pitää perusteena niiden vahvistamiselle tai heikentämiselle.

Lopuksi

Valtavirtainen taloustiede nojaa aina normatiiviseen argumentaatioon, vaikkakin implisiittisesti. Sen keskeinen lähtökohta on vahvaan vahingoittamattomuusperiaatteeseen nojaava utilitarismin tulkinta. Kuten edellä on käynyt ilmi, sekä hyvinvoinnin että optimaalisuuden käsitteitä käytetään ongelmallisesti tässä teoriassa.

Talouspuhetta ei ole syytä arvostella ”moraalittomuudesta”, vaan tulee päinvastoin tuoda näkyville normatiiviset perusteet, joihin talousteoria nojaa. ”Talouden” ja ”etiikan” erottaminen toisistaan, myös talouspuheen kritiikin muodossa, vahvistaa ongelmallista käsitystä arvovapaasta taloustieteestä. Kun taloustieteen normatiivisuus paljastetaan, voidaan myös arvioida esimerkiksi sitä, onko preferenssien subjektiivinen vertailu todella

mahdotonta tai onko todellisten preferenssien optimaalinen toteutuminen todella yhtä kuin hyvinvointi. Taloudelliset hyvät tulisi nähdä vain välineinä hyvinvointipäämäärien tavoitteluun. Nämä päämäärät ovat ainakin osittain jaettuina ja seuraavat ihmisyydestä itsestään.

Toki useimmiten tämänsuuntaiset huomiot esiintyvät vaatimuksina muuttaa talouspolitiikkaa (mikä on selvästi normatiivista). On kuitenkin huomattava, että taloustiede nojaa normatiivisiin käsityksiin, jotka luovat tietynlaista ”talouden poliittista maailmankuvaa” riippumatta valitusta talouspolitiikan linjasta. Talouspolitiikan muutos voidaan hyvinkin osoittaa tarpeelliseksi, mutta olennaista on sen liikkumatila ja maailmankuva: mihin normatiivisiin oletuksiin talouspolitiikka joka tapauksessa nojaa? Riskinä on, että hyvinvointiin pyrkivä politiikka tuottaa hyvinvoinnin vastaisia lopputuloksia, kun taustalla oleva hyvinvointikäsitys on liian kapea. Tai toisin sanoen: kun kerran talouden tavoitteena on hyvinvointi, taloutta on syytä kritisoida ennen kaikkea hyvinvoinnin teorian tasolla. Jos hyvinvointiteoria on epäuskottava, sitä tulee korjata, ja tällä taas tulisi olla vaikutuksia hyvinvointiin nojaavan taloustieteen metodologiaan.

Taloustieteen tulee siis oikeuttaa itsensä hyvinvoinnin käsitettä vasten. Jos tämä idea otetaan vakavasti, talouden itseymmärrykseen pitäisi lisätä käsitys talouden rajoista (jolloin se ei tietenkään voisi esittää hyvinvoinnin vastaisia vaatimuksia). Tiettyjä yhteiselämän ja kanssakäymisen alueita on parasta jättää kokonaan talouden ulkopuolelle. Myös perushyvien jakautumiselle ja ehtyvien luonnonresurssien käytölle tarvitaan eri logiikka kuin markkinoilla.

Viitteet

- 1 Laitinen 2012.
- 2 Valtavirtaisella taloustieteellä tarkoitetaan uusklassista suuntausta, joka on taloustieteessä niin hallitsevassa asemassa, että sen ulkopuolella on vain marginaalisesti tutkimusta ja julkaisuja. Suuntaus on ennen kaikkea matemaattinen, epäpoliittinen ja kieltää instituutioiden olennaisuuden. Ajatuksena on tutkia preferenssinsä täydellisesti tuntevien yksilöiden toimintaa täydellisillä markkinoilla. Kun puhun tässä artikkelissa 'taloustieteestä', tarkoitan valtavirtaista taloustiedettä. Käsitteellinen yksinkertaistus perustuu nimenomaan uusklassisen taloustieteen tieteelliseen hegemoniaan, ei niinkään siihen, etteivät muut taloustieteen suuntauksat olisi tärkeitä.
- 3 Markkinoiden edellyttämistä moraalikäsityksistä ks. *Moral markets. The Critical Role of Values in the Economy*.
- 4 Teivainen 2002.
- 5 Ajankohtaisten asiakirjojen sisältämistä neutraaleiksi esitetyistä talouspoliittisista vaatimuksista ks. Eskelinen & Sorsa 2011, luku 5.
- 6 En ota kantaa tieteenfilosofian kysymyksen tieteen arvopaudesta ja tieteellisistä arvoista laajemmin, vaan tutkin normatiivisuutta vahvemmassa mielessä.
- 7 Talouden ja etiikan erillisyysteesistä (*separation thesis*) ks. esim. Harris & Freeman 2008 ja Sandberg 2008.
- 8 Heterodoksia suuntauksia on paljon, ja esimerkiksi marxilaisen ja itävaltalaisen taloustieteen lähtökohdat ovat keskenään hyvin erilaisia.
- 9 Hausman & MacPherson 2006.
- 10 Sen 1991, 3.
- 11 Preferenssillä tarkoitetaan yleisesti ottaen oletuksia, joiden pohjalta yksilö järjestää vaihtoehtoja esimerkiksi niiden otaksuttujen hyvinvointivaikutusten perusteella.
- 12 Eskelinen & Sorsa 2011, 36–37.
- 13 Klassisesta muotoilusta ks. Arrow 1958.
- 14 Shaw 1999, 38–41.
- 15 Robbins 1935, 148.
- 16 Koldor–Hicks-teoriasta ks. esim. Stringham 2001.
- 17 Robbins (1981, 5) tarkensi myöhemmin, että vertailemme jatkuvasti preferenssejä, mutta kyse on arvioista eikä objektiivista mittaa ole olemassa.
- 18 Markkinoita vastaan tietoisesti toimimisen hyödyllisyyttä eritoten kehityspolitiikassa on korostanut Chang 2002.
- 19 Hausman & MacPherson 2006; van Staveren 2007.
- 20 Johansson 1991, 10–27.
- 21 van Staveren 2007, 5–6.
- 22 Sen 1970, 22.
- 23 BKT voidaan laskea hieman eri tavoilla, ja periaatteessa myös kulutuksen kautta.
- 24 Esimerkiksi kaksi supermarketia, jotka ovat onnistuneet sulkemaan muut kilpailijat markkinoilta, voivat kilpaila kes-

- 25 kenään markkinasääntöjen puitteissa ja tarjota kuluttajille paljon valinnanvaraa, mutta halua asioida mieluummin lähikaupassa kuin marketissa ei voida kommunikoida markkinasääntöjen puitteissa.
- 26 van Staveren 2007, 22.
- 27 Griffin 1986, 15.
- 28 Illich 2001; Eskelinen 2009.
- 29 Griffin 1986, luvut 1–4.
- 30 Rawls 1971, 92.
- 31 Sama, 90–95.
- 32 Rawls 1982, 161.
- 33 Sama, 163.
- 34 Marglin 2010.
- 35 Eri kasvuteoriat painottavat erilaisia kasvun dynamiikkoja. Joissakin teorioissa kasvun edellytyksinä pidetään perinteisen hyvinvointipolitiikan välineitä (Arndt 1989; Chang 2002), mutta tällöinkin ne ovat kasvutavoitteelle alisteisia.
- 36 Toporowski 2005.
- 37 Sachs 1999, 175–186.
- 38 *Moral markets. The Critical Role of Values in the Economy*.
- 39 Sen 1999. Perushyvien ja toimintakyvyn samankaltaisuuksista ja eroista on käyty paljon keskustelua, ks. esim. Pogge 2002. Lähden tässä näkemyksestä, että molempia voi pitää hyvinvoinnin osatekijöinä, ja sikäli toisiaan täydentävinä käsitteinä.
- 40 Eskelinen & Sorsa 2010.
- 41 Alasdair MacIntyre (1987) puhuu käytännön (*practice*) käsitteestä, jolla viitataan kestäviin kulttuurisiin ja sosiaalisiin instituutioihin, joissa on tunnustetut toimintalogiikkansa. Toisaalta MacIntyren mukaan käytäntö on myös "[...] avoin järjestelmä, josta luonnehtii epävarmuus, niukkuus, ihmisten erehtyväisyys ja valta."
- 42 van Staveren 2007.

Kirjallisuus

- Arndt, H. W., *Economic Development. The History of an Idea*. University of Chicago Press, Chicago 1989.
- Arrow, Kenneth, Utilities, Attitudes, Choices: A Review Note. *Econometrica*. Vol 26, No. 1, 1958, 1–23.
- Chang, Ha-Joon, *Kicking Away the Ladder*. Anthem Press, London 2002.
- Eskelinen, Teppo, *Putting Global Poverty in Context. A Philosophical Essay on Power, Justice and Economy*. University of Jyväskylä, Jyväskylä 2009.
- Eskelinen, Teppo & Sorsa, Ville-Pekka, *Raboinuksen demokratia ja demokratian raboinus. Huomioita kehitysraboinuksen uudistamisesta*. Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen (Kegan) taustaselvitykset 31, 2010.
- Eskelinen, Teppo & Sorsa, Ville-Pekka, *Hyvä talous*. Like, Helsinki 2011.
- Griffin, James, *Well-being. Its Meaning, Measurement, and Moral Importance*. Clarendon Press, Oxford 1986.

- Harris, Jared D. & Freeman, R. Edward, The Impossibility of the Separation Thesis. *Business Ethics Quarterly*. Vol. 18, No. 4, 2008, 541–548.
- Hausman, Daniel & MacPherson, Michael, *Economic Analysis, Moral Philosophy and Public Policy*. Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Illich, Ivan, *Tools for Conviviality*. Marion Boyars, London & New York 2001.
- Johansson, Per-Olov, *An Introduction to Modern Welfare Economics*. Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Laitinen, Arto, Normatiivisuus. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus 2012.
- MacIntyre, Alasdair, *After Virtue*. Duckworth, London 1987.
- Marglin, Stephen A., *The Dismal Science. How Thinking Like an Economist Undermines Community*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 2010.
- Pogge, Thomas, Can the Capability Approach Be Justified? *Philosophical Topics*. Vol. 30, No. 2, 2002, 167–228.
- Rawls, John, *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford 1971.
- Rawls, John, Social Unity and Primary Goods. Teoksessa *Utilitarianism and Beyond*. Toim. Amartya Sen & Bernard Williams. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Robbins, Lionel, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. MacMillan, London 1935.
- Robbins, Lionel, Economics and Political Economy. *The American Economic Review*. Vol. 71, No 2, 1981, 1–10.
- Sachs, Wolfgang, *Planet Dialectics. Explorations in Environment and Development*. Zed Books, London 1999.
- Sandberg, Joakim, Understanding the Separation Thesis. *Business Ethics Quarterly*. Vol. 18, No. 2, 2008, 213–232.
- Sen, Amartya, *Collective Choice and Social Welfare*. North Holland, Amsterdam 1970.
- Sen, Amartya, *On Ethics and Economics*. Wiley-Blackwell, Malden MA 1991.
- Sen, Amartya, *Commodities and Capabilities*. Oxford University Press, New Delhi 1999.
- Shaw, William, *Contemporary Ethics. Taking Account of Utilitarianism*. Wiley-Blackwell, Oxford 1999.
- Stringham, Edward, Kaldor-Hicks, Efficiency and the Problem of Central Planning. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*. Vol. 4, No. 2, 2001, 41–50.
- Teivainen, Teivo, *Enter Economism, Exit Politics*. Zed Books, London 2002.
- Toporowski, Jan, *Theories of Financial Disturbance. From Adam Smith to Present Day*. Edward Elgar, Cheltenham 2005.
- van Staveren, Irene, The Ethics of Efficiency. *SCEME Working Papers*. No. 18, 2007.
- Moral Markets. The Critical Role of Values in the Economy*. Toim. Paul J. Zak. Princeton University Press, Princeton 2008.